

Anmeldelser og litteraturnyt

Ved universitetslektor, cand. mag. Niels Amstrup, forskningsstipendiat, mag. art. Søren Balle, fhv. rektor, cand. mag. Henrik Bertelsen, universitetslektor, cand. phil. Gerda Bonderup, universitetslektor, cand. mag. Anders Bøgh, arkivar, dr. phil. Ole Degn, forskningsbibliotekar, mag. art. Lars Dybdahl, lektor, cand. mag. Tove Elklit, arkivar, dr. phil. Jørgen Fink, cand. mag. Michael Flintholm, arkivar, mag. art. Henrik Fode, redaktør, cand. mag. Allan Frandsen, arkivar, cand. mag. Ib Gejl, mag. art. Svend E. Green-Pedersen, universitetslektor, cand. mag. Per Willemoes Jørgensen, lektor, mag. art. Kurt Klaudi Klausen, forskningsstipendiat, cand. mag. Hans Kryger Larsen, overarkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen, professor, mag. art. Erik Lund, universitetslektor, cand. mag. Jens Chr. Manniche, mag. art. Wivan Munk-Jørgensen, forskningsstipendiat, cand. mag. Hanne Rimmen Nielsen, direktør, cand. mag. Johan Peter Noack, studierektor, dr. phil. Jens E. Olesen, universitetslektor, dr. phil. Finn Stendal Pedersen, universitetslektor, cand. phil. Erik Strange Petersen, professor, dr. phil. E. Ladewig Petersen, professor, dr. phil. Henning Poulsen, museumsinspektør, cand. mag. Thomas Bloch Ravn, seniorstipendiat, mag. art. Hilda Rømer, universitetslektor, dr. phil. Åge Trommer, arkivar, cand. mag. Henrik Vedel-Smith.

SAMLEDE FREMSTILLINGER OG LÆNGERE TIDSPERIODER

Jette Kjærulff Helleesen og Ole Tuxen (red.): *Historisk Atlas: Danmark*. (G.E.C. Gad, 1988). 304 s. (123 kortenheder); 750 kr.

Det er nærmest forunderligt, at Danmark – i modsætning til andre lande – ikke før har haft noget historisk atlas. Går man til 'Erichsen-Krarup-Bruun' har de nok kapitler om 'landet', 'folket' og 'kartografiens historie', men intet selvstændigt atlasafsnit. En forklaring kan være, at historikere – hverken på universiteterne eller gymnasierne – har været absolut flittige til at bruge kortmateriale i undervisningen (sålænge der var råd til kort); en anden, at den historisk-geografiske tradition ikke før

nu har været særligt veludviklet; den vågnende interesse skyldes snarest geograferne Niels Nielsen og Viggo Hansen. En tredje grund, som folketingsbibliotekar. Kr. Hvidt påpeger i forordet, at først 1960'ernes landsplanlægning inspirerede historikere til at tage fat.

Og der måtte stort set tages fat fra bunden. Planen blev udkastet på et historikermøde i Odense i januar 1969, hvor »omridset til et projekt blev formuleret af professor Svend Ellehøj«. Atlasprojektet blev det ene af Ellehøjs yndlingsbørn – det andet var den københavnske universitetshistorie – og lykkeligvis nåede både han og professor Viggo Hansen at se arbejdet (om-

trentligt?) færdigt inden deres død. Begges interesser afspejles da også i atlas'et; Ellehøjs i to – desværre nok for kortfattede – plancher til kartografiens historie (pl. 1-2) og et instruktivt kort over øksnehandelsruterne 1641, ledsaget af en grafisk oversigt over øksnefortoldingen ved Gottorp 1500-1699 (pl. 22); ærgerligt kun, at senere kort ikke forfølger den (stort set jydsk) eksport frem gennem 1700-tallet, indtil den nyeste tids omlægnings.

Det er overflødig at forfølge det forskningsrådsstøttede arbejde under ledelse af en styringsgruppe (med Kr. Hvidt som formand) i detaljer her. Lad det være nok at sige, at hovedparten af det givetvis enorme redaktionsarbejde er blevet kyndigt udført af cand. mag.'erne Jette Kjærulff Helleesen og Ole Tuxen, og at en lang række – 45 i alt – sagkyndige medarbejdere, historikere, geografer, museumsfolk osv. er blevet konsulteret. I disse tilfælde er de enkelte kort og den ledsagende tekst signeret, således at brugerne kan slå tilbage til medarbejderfortegnelsen (men ikke gå den omfendte vej); og der er meget naturligt lagt vægt på, at teksten er neutral. Endvidere er hvert kort eller delkort forsynet med udførlige henvisninger sidst i værket til kildegrundlaget, et fremskridt i forhold til f.eks. de velkendte tyske, historiske atlaspublikationer.

Det er dog nok lidt af en eufemisme, at de to redaktører i deres indledning konstaterer, at der »kun i begrænset grad har været mulighed for at få udført særlige undersøgelser« (s. 9). Ikke så få henvisninger gælder arkivfunds eller primære kildepublikationer. Det er naturligvis rigtigt, at et atlasværk som dette afspejler den aktuelle forskningssituation i 1980'erne; hvoraf også følger, at det hurtigt vil blive forældet – forhåbentlig turde man næsten tilføje! Dette gælder formentlig ikke mindst de man-

ge og udmærkede, arkæologiske kort. På den anden side er det også rigtigt, at de forskningsmæssige (især social- og økonomisk-historiske) lakuner mærkes stærkest i enevældens periode, indtil folketællinger – her normalt den første, pålidelige fra 1787 – og andre offentlige, statistiske arbejder gør det muligt at tage tråden op. Undtagelser er f.eks. Anders Monrad Møllers kort (pl. 23) over landets handel og skibsfart 1733-98, Erik Gøbels kort (pl. 112) over tropkolonierne, de oversøiske ruter og de grafiske opstillinger over danske udredninger til Asien og Vestindien, og endelig de usignede kort over dyrket areal 1682-1955, landboreformerne og dyrkningsstrukturerne, som ligeledes forfølges frem til vor egen tid.

Efter sagens natur må det imidlertid også være sådan, at atlas'et ikke blot afspejler en aktuel forskningssituation, men også, at kildegrundlaget nødvendigvis må ændre karakter undervejs. Arkæologer og delvis også historikere med speciale især i ældre tidsperioders historie må i høj grad, hvis ikke udelukkende støtte sig til kasuistik, som specielt for de arkæologiske og bebyggelsehistoriske kort er en højst foranderlig størrelse. Nye fund vil måske ikke ændre de grundlæggende mønstre, men nutidens store anlægsarbejder, havarkæologi osv. vil dog utvivlsomt hurtigt kunne føje ikke så få nye detaljer til. Og også den løbende bebyggelsesregistrering bør kunne få konsekvenser – med den fynske registrering under ledelse af Erland Porsmose i tankerne.

For senere tidsperioder er historikere, geografer og kartografer derimod henvist til kilder, som ikke er optaget i statistisk øjemed, men normalt af fiskale grunde – med de konsekvenser, det nødvendigvis må få. Handelsstatistik før 1700-tallet og 1680'ernes matrikelarbejder er jo oplagte eksempler. Øresundstoldregnskaberne glimrer der-

imod ved deres fravær; man kunne hævde, at de ligger i periferien af atlas'ets opgaver, men havde trafikken til og fra Østersøen ikke alligevel haft en vis relevans? Den egentlige og brugbare, offentlige statistik påbegyndes jo først i oplysningstiden, og selv den kræver naturligvis kritiske reservationer eller præciseringer; men hovedsagen er, at kildegrundlaget atter engang ændrer karakter. Redaktørerne advarer i indledningen da også rimeligt nok mod at tage nøjagtigheden altfor bogstaveligt, og begrænsningerne uddybes mangfoldige steder i kortteksterne i både advarende og neutral form.

Egentlig skepsis er kun sjældent nødvendig. Et eksempel kunne være kortet (pl. 22) over husdyrhold på Vestsjælland 1566-1657. Noter henviser naturligvis korrekt til dr. Skrubbeltrangs kritiske studier og forbehold, men en stærkere koordination af tekst og note havde her nok været på sin plads. På tilsvarende vis er anm. tvivlende overfor kort 20-c, som skulle belyse godskoncentrationen på Fyn 1600-1682 (med henvisning til Erland Porsmoses 'Regulerede landsby'). Tilstedeværelsen af flere herregårde i samme sogn og nedlæggelse eller oprettelse af hovedgårde vil vende op og ned på de enkelte sognes godskoncentrationsprocenter, uden at tallene nødvendigvis svarer til en ensartet virkelighed. I dette tilfælde havde andre målemetoder nok været mere hensigtsmæssige (Jr. min anm. af Erland Porsmose, 'De fynske landsbyers historie' (Odense 1987) i HT 89: I, s. 149 f.).

Sådan skepsis er heldigvis sjældent påkrævet. Tværtimod har det historiske atlas i høj grad kunnet trække på regionale eller landsdækkende, bebyggelseshistoriske og landbogeografiske studier. Både Karl-Erik Frandsens Falsterundersøgelser og hans studier over dyrkningssystemerne i 1600-tallet og

Erland Porsmoses 'lille fynske verdensdel' er rigt og instruktivt repræsenteret for blot at anføre et par eksempler. Derimod synes tilsvarende skånske studier (Sven Dahl, Sten Skansjö osv.) ikke at være udnyttet i samme omfang.

Det er som udgiverne og redaktørerne fremhæver naturligvis rigtigt, at hvert enkelt kort skal give situations- eller strukturbilleder. Den kronologiske opbygning vender jeg senere tilbage til; men én ting er emneudvalgets og kortmaterialets repræsentativitet – som i det hele er uangribeligt – noget andet, at det for brugere kan have væsentlig interesse at kunne anskueliggøre et sagligt forløb over længere tidsperioder. Det kan i mange tilfælde udmærket lade sig gøre. Ikke helt uventet gælder det specielt land- og bybebyggelsens og landbrugsorganisationens udvikling over stort set hele det tidsspann, atlas'et dækker. Til belysning af bebyggelse og landbrugsstrukturer giver bogens index således henvisninger til hele syv og sytten kortenheder.

Men selv dette kontinuitetskrav kan have sine begrænsninger. Eksempelvis lader kortene 20-21 og 29 os følge godstrukturer og adelsstandens udvikling fra højmiddelalderen til den tidlige enevælde, men derefter brister tråden indtil midten af 1800-tallet. Forklaringen ligger her i manglende forskningsgrundlag – man må afvente den (masse)databearbejdelse, som trods alt er mulig for enevældens periode.

I andre tilfælde mangler en vis konsekvensopfølgning. På kortene 105-06 kan brugeren følge frimurerlogen 1737-1980, oprettelsen af spejderforeninger eller anlæg af sommerhuse og kolonihaver i 20. århundrede. Sporten illustreres ved kort (pl. 105f-g) over oprettelsen af fodboldklubber i hovedstaden og købstæderne 1879-1980, og det ledsagende diagram (105e) over medlemmer af skytte- og idræts-/gymnastikforenin-

ger 1871-1929 er i høj grad illustrerende – og åbenbart konjunkturbestemt – så langt det rækker; men brugeren afskæres fra at følge forløbet frem til vor tids hooligan-hysteri. Og hjemmeværnet glimrer ved sit absolute fravær?

Geografisk omfatter det historiske atlas rigets udstrækning i tidens løb. Tabte landsdele eller -områder er med gode grunde kun repræsenteret i de perioder, de tilhørte monarkiet eller riget. Det gælder Norge, Island, hertugdømmerne, de skånske landskaber og kolonierne indtil deres afståelse. Kun Færøerne og Grønland følger med helt frem til vor egen tid. Alt i alt synes det at være en lykkelig løsning, man på denne måde er nået frem til. Kort over det kludetæppe, hertugdømmerne var opdelt i, findes ganske vist også andetsteds, men intetsteds samlet som her.

Kronologisk er atlas'et opdelt med skel ved vikingetidens afslutning og ca. 1800, strukturelle skel, som er uangribelige og velbegrundede i alle henseender, men som kuriøst også nok kommer til at følge kildetypologien i grove træk. Grundstammen er de store kort over rigets administrative og matrikulære opbygning (pl. 11-12 og 39-41), som trods flydende grænser i ældre tidsperioder giver et efter mit skøn fuldt rimeligt grundlag; de seneste kort har endda kunnet støtte sig til Karl-Erik Frandsens grundlæggende 'Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660' (1984). Alle andre kort grupperer sig sagligt ordnet omkring disse kort, kan bygge videre på dem.

Den endelige produktion af kortene er foretaget af Geodætisk institut, og ikke helt overraskende fremtræder alle kort og diagrammer smukt, harmonisk og kompetent. Formentlig er vor tids æstetiske normer også forklaringen på, at man fremfor kontrastfarver oftest har valgt glidende farveskalaer; det er naturligvis altsammen smukt og tilta-

lende, men undertiden ligger farvenuancerne dog så tæt på hinanden, at de kan være vanskelige at skelne fra hinanden. Og undertiden er de anvendte målestoksstørrelser også lovligt små.

Forudsætningen for at kritisere er – hvad altfor mange overser – at man/anmelderen er i stand til at gøre tingene bedre selv. Det er nok udelukket her; anmeldelsen har derfor formet sig som en orienterende anbefaling af et værk, som vi altfor længe har måttet savne, og som utvivlsomt vil komme til at gøre god fyldest – trods dets nærmest prohibitive pris for almindelige dødelige. Ville det være en idé at fremstille dias af kortene, som gymnasier og universiteter trods alt måske bedre har råd til?

E. Ladewig Petersen

Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989*. Bind 1 1634-1847. 356 s. Bind 2 1848-1917. 727 s. (Odense Universitetsforlag, 1988-1989). Pris pr. bind i abonnement 328 kr. Pris pr. bind i løssalg 328-398 kr.

Da Niels Thomsen i 1972 udsendte sin mammut-disputats »Dagbladskonkurrencen 1870-1970« om »Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling«, var der mange fagfolk, der mente, at dermed var dansk presses historie skildret så udførligt, som det var muligt ud fra tilgængeligt kildemateriale – samt at det for hovedparten af de hundrede års historie næppe ville være muligt at tilvejebringe supplerende materiale, der afgørende ville sætte fremstillingen i skygge. Det er dog nu sket – men vel at mærke med et nyt og mere omfattende værk, der også bærer Niels Thomsens navn.

En trilogi om »De danske aviser 1634-1989«, hvoraf de første to bind nu foreligger, får udvidet disputatsens